

University of Groningen

Procedurele rechtvaardigheid doet er altijd toe. Of toch niet?

Wever, Marc

Published in:
Recht der Werkelijkheid

DOI:
[10.5553/RdW/138064242022043003007](https://doi.org/10.5553/RdW/138064242022043003007)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2022

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Wever, M. (2022). Procedurele rechtvaardigheid doet er altijd toe. Of toch niet? Bespreking van: Lisa. F. M. Ansems, Procedural justice on trial: A critical test from the perspective of criminal defendants (diss. Utrecht), 2021, 170 p., ISBN 978-94-6416-561-6. *Recht der Werkelijkheid*, 43(3), 95-99. <https://doi.org/10.5553/RdW/138064242022043003007>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RECENSIES EN SIGNALEMENTEN

Procedurele rechtvaardigheid doet er altijd toe. Of toch niet?

Marc Wever

Bespreking van: Lisa. F. M. Ansems, *Procedural justice on trial: A critical test from the perspective of criminal defendants* (diss. Utrecht), 2021, 170 p., ISBN 978-94-6416-561-6

Inleiding

Naar procedurele rechtvaardigheid wordt inmiddels ongeveer vijftig jaar onderzoek gedaan. De meest fundamentele bijdrage van dat onderzoek aan onze kennis over de werking van het recht is de ontkrachting van de overtuiging dat mensen enkel en alleen geïnteresseerd zijn in (gunstige) uitkomsten en dat de wijze waarop die uitkomst tot stand komt, van geen of slechts weinig belang is. De theorie heeft een grote impact gehad op de wijze waarop juristen en beleidsmakers het functioneren van besluitvorming- en geschilbeslechtsprocedures bezien. De dissertatie van Lisa Ansems uit 2021 biedt een overzichtelijk, prettig leesbaar en methodologisch diverse toevoeging aan de nog steeds verder uitdijende *body of literature* over het onderwerp.

Opzet van het onderzoek

Het proefschrift gaat in grote lijnen over de betekenis en relevantie van procedurele rechtvaardigheid vanuit het perspectief van verdachten in strafzaken. In het proefschrift wordt verslag gedaan van drie deelonderzoeken die eerder in artikelvorm zijn gepubliceerd. In elk van de drie onderzoeken is een andere onderzoeksmethode gebruikt. Tezamen onderwerpen ze de theorie van procedurele rechtvaardigheid aan een kritische toets.

In het eerste deel van het proefschrift wordt verslag gedaan van een onderzoek dat is gebaseerd op honderd kwalitatieve interviews met verdachten in strafzaken. Anders dan veel ander onderzoek naar procedurele rechtvaardigheid, veelal gericht op de vraag hoe een ‘beslissers’ scoort op van tevoren bepaalde indicatoren (of items) die samen procedurele rechtvaardigheid meten en de effecten daarvan, heeft Ansems door middel van semigestructureerde interviews getracht te achterhalen welke aspecten van procedurele rechtvaardigheid verdachten zelf noemen.

In het tweede deelonderzoek staan de resultaten van een survey afgenomen onder verdachten in strafzaken centraal. Het onderzoek richt zich op respondenten met een niet-westerse etnische/culturele achtergrond. Daarmee komt Ansems tege-

Marc Wever

moet aan de kritiek dat sociale wetenschappers hun conclusies vooral baseren op onderzoek naar ervaringen van mensen uit ‘Western, educated, industrialized, rich and democratic (WEIRD) societies’, terwijl hun ervaringen niet noodzakelijkerwijs iets zeggen over de ervaringen van mensen met een andere achtergrond.

Een van de (voor beleidsmakers) mooie kanten van procedurele rechtvaardigheid is dat er sprake is van samenhang met allerlei andere positieve effecten (*fair process effects*). Denk aan meer tevredenheid van de rechtzoekenden, meer vertrouwen in de rechtspraak of meer legitimiteit van rechters. Maar dat werkt niet noodzakelijkerwijs zo. Wanneer mensen die een negatieve uitkomst ontvangen de oorzaak daarvan niet bij zichzelf, maar in hoge mate buiten zichzelf zoeken, kunnen ze proberen om deze uitkomst aan de gevolgde procedure toe te schrijven. Aangezien onrechtvaardige procedures meer mogelijkheden bieden voor het maken van dergelijke externe attributies (het ligt niet aan mij maar aan de onrechtvaardige procedure), kunnen mensen positiever reageren op ervaren procedurele onrechtvaardigheid. Ansems onderzoekt onder meer in hoeverre sprake is van een afzwakking of omkering van het *fair process effect* bij mensen die in hoge mate externe attributies maken.

Het derde deelonderzoek betrof een experiment uitgevoerd onder winkelend publiek dat zich inleefde in de positie van de verdachte tijdens een strafzitting. Ook dit deel van het onderzoek is gericht op mensen met een niet-westerse etnisch/culturele achtergrond. In het experiment werd procedurele rechtvaardigheid gemanipuleerd door onderzoeksdeelnemers een scenario te laten lezen waarin zij ofwel rechtvaardig ofwel onrechtvaardig werden behandeld. Ook hier was het doel om procedurele rechtvaardigheid kritisch te toetsen om te kijken of er factoren te vinden zijn die het *fair process effect* afzwakken of omkeren.

Belangrijkste bevindingen

De bevindingen van de drie deelonderzoeken laten zich in een zin samenvatten: procedurele rechtvaardigheid doet ertoe en meer procedurele rechtvaardigheid is *beter* dan minder.

De grote meerderheid van de in het eerste deelonderzoek geïnterviewde verdachten – 76 van de 100 respondenten – noemde op enig moment tijdens het interview uit zichzelf aspecten van procedurele rechtvaardigheid. 24 respondenten noemden in eerste instantie geen aspecten van procedurele rechtvaardigheid, maar deden dat wel na vervolgvragen over hoe rechtvaardig zij zich tijdens de zitting behandeld voelden totdat de rechter uitspraak deed en of zij zich iets konden voorstellen waardoor ze zich onrechtvaardig behandeld zouden hebben gevoeld tijdens de zitting. Uit de interviews bleken zes onderling verband houdende kerncomponenten ten grondslag te liggen aan de door respondenten ervaren procedurele rechtvaardigheid: (1) informatie waarop beslissingen zijn gebaseerd, (2) bejegening, (3) de perceptie dat er met aandacht naar het verhaal van de verdachte is geluisterd (*due consideration*), (4) neutraliteit, (5) de perceptie dat de verdachte zijn of haar verhaal heeft kunnen vertellen (*voice*), en (6) zorgvuldigheid.

Uit het surveyonderzoek blijkt dat de door verdachten ervaren procedurele rechtvaardigheid significant samenhangt met hun vertrouwen in rechters, met hun oordeel over de uitkomst, met hun intenties om tegen de uitkomst te protesteren en met hun de eigenwaarde. Die verbanden blijven overeind, ook als respondenten in hun dagelijks leven discriminatie ervaren en onafhankelijk van hoe positief of negatief zij over hun uitkomsten waren.

Ook de resultaten van het experiment lieten zien dat onderzoeksdeelnemers in de rechtvaardige conditie significant meer vertrouwen rapporteerden in rechters, positiever oordeelden over hun uitkomst en minder geneigd waren tegen hun uitkomsten te protesteren. Dat was alleen niet het geval voor de mensen die de oorzaak van ongunstige uitkomsten in hoge mate buiten zichzelf zochten. Bij hen leidt meer procedurele rechtvaardigheid niet tot meer vertrouwen in rechters, maar wel tot een hoger cijfer voor de procedure in het algemeen, een positiever oordeel over hun uitkomst of tot minder protest (maar ook niet meer) tegen hun uitkomst.

Hoe nu verder?

Er is in de afgelopen decennia een enorme hoeveelheid kennis opgedaan over de factoren die van belang zijn voor de rechtvaardigheidsbeleving van mensen. Op een handvol uitzonderingen na is de conclusie ‘procedurale rechtvaardigheid doet ertoe en heeft allerlei positieve neveneffecten’. Procedurele rechtvaardigheid blijft ook nu nog een aantrekkelijk onderzoeksonderwerp, omdat sociale wetenschappers huiverig zijn hun onderzoeksbevindingen te generaliseren buiten de context waarbinnen hun onderzoek heeft plaatsgevonden. Het gevolg is dat er ieder jaar weer onderzoek verschijnt naar procedurele rechtvaardigheid binnen andere sociale of juridische contexten, over andere juridische procedures, of gericht op respondenten met andere sociale/culturele achtergronden.

Levert het onderzoek van Ansems naast inzicht in de nuances van procedurele rechtvaardigheid ook nog bruikbare nieuwe informatie op over het functioneren van procedures of, in bredere zin, het recht? Voor een sociaalpsycholoog wellicht een minder interessante vraag, maar voor een jurist, des te meer. Wat moet (of kan) een rechter, mediator, ambtenaar, bestuursorgaan, politieagent, werkgever, gevangenisbewaarder of andere autoriteit met beslissingsbevoegdheid met de bevindingen? Inzetten op het verhogen van (bepaalde elementen van) procedurele rechtvaardigheid van de mensen die met procedures te maken hebben, of niet? En is het zinvol om ‘beslissers’ trainingen te geven om procedureel rechtvaardiger over te komen? Of moeten we sleutelen aan de vormgeving van procedures om meer tegemoet te komen aan de rechtvaardigheidsbeleving van gebruikers?

Empirisch naar normatief

Ansems wijdt een hoofdstuk aan de spanning tussen empirische onderzoeksbevindingen en het doen van normatieve aanbevelingen aan bijvoorbeeld wetgevers, rechters of beleidsmakers. Empirisch onderzoek heeft ons geleerd dat meer procedurele rechtvaardigheid vrijwel altijd leidt tot (voor beleidsmakers) positieve ne-

Marc Wever

veneffecten. Immers, wie is er nu tegen meer tevreden rechtzoekenden, minder beroep en/of hoger beroep, meer vertrouwen in de rechtspraak en/of meer legitimiteit van rechters? Ansems noemt desondanks dat er reden kan zijn voor terughoudendheid. Te veel aandacht voor procedurele rechtvaardigheid kan afleiden van bijvoorbeeld ongerechtvaardigde verschillen in uitkomsten; aandacht voor procedurele rechtvaardigheid kan een vorm zijn van *window dressing* en onderzoeksbevindingen zijn niet zomaar te generaliseren.

Toch hoopte ik dat deze bezwaren niet in de weg zouden staan aan het doen van aanbevelingen aan strafrechters over hoe ze hun zitting beter kunnen benutten of aan de wetgever over hoe die procedures zou moeten inrichten. Dat doet Ansems helaas niet, maar was wat mij betreft wel van waarde geweest. Niet in de laatste plaats omdat, zoals Ansems zelf ook noemt, het motiveren van (procedurele) beslissingen, neutraliteit van de beslisser en het bieden van mogelijkheden aan de betrokkene om zijn kant van het verhaal te doen, niet alleen relevant zijn voor de ervaren procedurele rechtvaardigheid van rechtzoekenden, maar zonder al te veel moeite te scharen zijn onder de eisen die vanuit de beginselen van behoorlijke rechtspleging sowieso van een rechter verwacht worden. Hoe kunnen we er dan voor zorgen dat procedures in de praktijk zo veel mogelijk voldoen aan die eisen?

Doet de vormgeving van een procedures ertoe?

Ansems is daar kort over. Ze ziet wel wat in het trainen van de *soft skills* van rechters, bijvoorbeeld tijdens beroepsopleidingen, maar weinig in het wijzigen van wetten en procedures. Daar valt wel wat voor te zeggen, maar toch vind ik het jammer dat in het onderzoek in het geheel geen aandacht wordt besteed aan de vormgeving van de procedure bij de strafrechter zelf. Met name omdat die procedure een aantal bijzonderheden kent.

Het begint al voor de aanvang van de zitting. De officier en de rechter zitten al (gebroederlijk?) naast elkaar in de rechtszaal op het moment dat de verdachte wordt binnengelaten. Bijzonder is verder dat een verdachte pas tijdens de zitting geïnformeerd wordt over de strafeis van het Openbaar Ministerie. Dat wordt door in het strafrecht ingevoerd als *normaal* beschouwd, maar dat is het in vergelijking met andere rechtsgebieden niet. In het civiele recht is de vordering van de wederpartij bekend; in het bestuursrecht (ook als het gaat over bestraffende sancties) heeft een burger kennis kunnen nemen van de inhoud van het besluit en verweerschrift van het bestuursorgaan. Ook het op zaak betrekking hebbende dossier wordt niet meegezonden met de dagvaarding van het OM of door de rechtbank gedeeld met de verdachte. Een verdachte moet zelf de stukken opvragen bij de griffie van de rechtbank waar zijn zaak dient. Laat een verdachte dat na, dan komt hij er pas tijdens de zitting achter wat er tegen hem geëist wordt en welke bewijsmiddelen aan die eisen grondslag liggen. Verder vindt er voorafgaand aan de zitting bij de politierechter in het geheel geen schriftelijke uitwisseling van argumenten plaats tussen het OM en de (advocaat van) de verdachte. Voor de verdachte komt het allemaal aan op die pak 'm beet twintig minuten dat hij voor de rechter zijn verhaal mag doen. Het

OM stelt een straf voor, de rechter beslist mede op basis van hetgeen ter zitting is besproken of hij schuldig is en, zo ja, welke straf gepast is.

In andere rechtsgebieden komen partijen samen de zaal binnen, is de eis van de tegenpartij bekend en bestaan voor de zitting uitgebreide mogelijkheden voor het voeren van verweer en het weerleggen van de argumenten van de tegenpartij. Zijn procedurele keuzes als deze van belang voor de rechtvaardigheidsbeleving van verdachten? Ansems lijkt me de aangewezen persoon om dergelijke vragen in de toekomst van een antwoord te voorzien.

De titel van het proefschrift verraadt al dat dit onderzoek met name is bedoeld om het fenomeen procedurele rechtvaardigheid beter te begrijpen, en niet zozeer om de procedure bij de strafrechter langs de meetlat van procedurele rechtvaardigheid te leggen. Voor de mensen die op zoek zijn naar meer begrip over het functioneren van de procedure bij de strafrechter en hoe die beter zou kunnen worden vormgegeven, biedt het onderzoek niet veel aanknopingspunten. Dat doet overigens niets af aan de lezenswaardigheid van haar proefschrift voor iedereen die geïnteresseerd is in procedurele rechtvaardigheid.